

Óbuda–Békásmegyery Önkormányzatának anyagi támogatása az emlékkönyv megjelenésén kívül lehetővé tette, hogy Bárczi Géza nevét alapítvány őrizze, mely segítségével évenként azokat a fiatal kutatókat jutalmazták, akik a tudós méltó szellemi követői.

Vitányi Borbála

A magyar Amphion
Konferencia Balassi Bálint halálának 400. évfordulóján
 Esztergom, 1994. május 24–28.

A tudományos tanácskozást az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya, az Eötvös Loránd, a József Attila, a Janus Pannonius és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, a Pázmány Péter Katolikus és a Károlyi Gáspár Református Egyetem, valamint Esztergom város önkormányzata és a Balassa Bálint Társaság szervezte és rendezte meg, fővédnöke Göncz Árpád köztársasági elnök volt. A konferenciának az esztergomi Technika Háza adott otthont.

Bodnár György igazgató (MTA Irodalomtudományi Intézet) és *Könözy László* polgármester (Esztergom) üdvözlő és megnyitó szavai után kedd délután kezdetét vette a tanácskozás.

Az első ülésen *Jankovics József*, az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának vezetője elnökölt. A két elhangzott plenáris előadás (Bitskey István: *Balassi-értelmezések egy évszázad alatt*) egyrészt a Balassi-kép alakulásának főbb állomásait tekintette át az elmúlt egy évszázad alatti kutatói álláspontok számbavételével (Erdélyi Pál, Eckhardt Sándor, Waldapfel József, Varjas Béla, Klaniczay Tibor, Julow Viktor, Amedeo Di Francesco, Komlovszki Tibor, Horváth Iván, Szentmártoni Szabó Géza, Kőszeghy Péter), kiemelve, hogy időről időre más-más aspektusok váltak fontossá: hol a filológia, hol a textológia, hol a műelemzés adott új szempontokat Balassira vonatkozó ismereteink gyarapodásához, másrészt Horváth Iván előadása (*A XVI–XVII. század fordulója, fordulat a poétikában*) azt vizsgálta, hogy a magyar költészetben akkoriban uralkodó monoton rímtechnikára és stófaszerkezetre hogyan hathatott a korban megjelent „formalizmus”: a matematika és a logika alkalmazása a költészetben, s az ugyanebben az időben szerephez jutott irodalomelmélet. Balassi költészetében a *42. zsoltárt* jelölte meg annak a fordulatnak, amikor a magyar vers a strofikus szerkesztés fölé emelkedett.

A plenáris előadásokat élénk vita követte, Bitskey István alapos és korrekt tudománytörténeti áttekintéséhez viszonylag kevés korrekciót fűztek hozzá, Horváth Iván előadásához azonban élénk eszmecsere kapcsolódott (Zemplényi Ferenc, Pirnát Antal, Balázs Mihály, Vadai István, Sárközy Péter).

Szerda délelőtt elkezdődtek a szekcielőadások, az első ülésen *Horváth Iván* elnökölt. Szigeti Csaba előadása (*A számítógépes Balassi-strófa*) egy roppant érdekes kísérletről adott tájékoztatást. Néhány Balassi-vers szavait számítógépre vive, s azokat tetszés szerinti sorrendbe rendezve (permutálva), szinte mindig olyan verset kapunk, mely a korban igazán megállná a helyét. Ebből Szigeti Csaba arra következtetett, hogy a Balassi-vers is a korabeli sablonokból építkezett, azt azonban sajnálatos módon nem vizsgálta meg,

hogy esztétikai értéküket tekintve mások-e mégis a Balassi-versek, mint a számítógép által „előállítottak”. Szentmártoni Szabó Géza előadása (*Balassi kötetkompozíciójának rejtelmek*) elsősorban Celia kilétére kereste a választ, s a versek tanúságára építve – az eddigi megerősítő és egymásnak ellentmondó véleményeket is figyelembe véve – azt állapította meg, hogy a versek még a Losonczi Annához fűződő szerelem, illetve a Dobó Krisztinával kötött házasság idején keletkeztek, de Balassi nem válogatta be ezeket a Júlia-ciklusba, ezért tűnik úgy, hogy Balassi „elhallgatta”, titokba burkolta a szeretett nő személyét. Vadai István Balassi Bálint „fajtalán énekeit” vizsgálta, összevetve a Balassi-kódex közléseit a Fancsali Jób-kódex, a Vásárhelyi daloskönyv, a Radvánszky-kódex, a Csáky-énekeskönyv változataival. Megállapította, hogy a versközlések egyetlen közös forrásból származnak, amely nem lehet azonos a Balassi-kódexszel, mert semelyik másikban sem fordulnak elő Rimay versei. Valószínűleg egyetlen szerzői gyűjtemény a forrása a másolatoknak. Tóth Tünde és Bíró Gyöngyi előadása (*Balassi versgyűjteményének rekonstrukciója*) a Balassi–Rimay kódex „fizikai” vizsgálatát mutatta be, a kódex íveinek hiányosságait, a hajtogás, a vízjelek problémáit stb. Vizsgálódásuk szerint megdőlni látszik a 2(3)×33-as versciklusok elméleti feltételezése. Zemplényi Ferenc *A szerkesztett verskötet megjelenése az európai irodalmakban* című tanulmánya egy sajátos versgyűjtemény-típus megjelenését, megjelenési formáit tekintette át a XVI. századi európai költészetben, az önéletrajzot szimuláló szerelmi versgyűjteményből kiindulva. Rámutatott pl. Viillon és Petrarca gyűjteményeinek különbözőségére, s arra, hogy a humanista költészet által felújított antik hagyományokat, melyeket a XVI. századi költészet megörökölt, mindjárt szét is rombolta (petrarcai ciklus), s új formákat keresett. Heves viták követték az elhangzottakat (Gömöri György, Virágh László, Szentmártoni Szabó Géza), melyek elsősorban Célia személyéhez, illetve a számítógépes Balassi-versekhez kapcsolódtak.

A harmadik ütés, melyen *Bitskey István* elnökölt, a Balassit ért hatásokat, s fordítói munkásságát elemezte. Első előadóként Téglásy Imre vizsgálta meg *Balassi verseinek argumentumait*: magyar vagy latin nyelvűek-e, milyen szerkezeti elemek mentén épülnek fel, milyen előképek vannak, kihez, mikor, miről szólnak. Téglásy szerint levonható az a konklúzió, hogy az argumentumokat csak Rimay illeszthette a versek elé, mert azt csak a gyűjtemény szerkesztője, összeállítója tehette meg. Sudár Balázs *Az őszik költészet Magyarországon* című dolgozata igen érdekes problémát járt körül. A hódoltsági idők magyarországi török költészetét vizsgálva bizonyította, hogy a török zenészek, énekmondók között itt is kialakult egy őszik réteg, s feltételezhető, hogy a török, törökös költészet Magyarországon is ismertté vált. A három legjelentősebb XVI–XVII. századi őszik költő járt Magyarországon, költészetüknek vannak magyar vonatkozásai. Magyar művelődéstörténeti kérdés e költészet korabeli hazai ismeretének és esetleges hatásának vizsgálata. P. Vásárhelyi Judit *Balassi zsoltárparafrazisainak forrásai* című előadásában azt bizonyította, hogy a *Dávid király zsoltárai* fordításához Balassinak Béza és Buchanan szövegei jelenthették a kiinduló pontot, de bizonyos, hogy ismerte a zsoltárok fordításának magyar verses és prózai előzményeit is. Kruppa Tamás *A Tíz okok megjelenésének háttéréről* című dolgozata a Campianus-fordítás háttéréhez, befejezéséhez és megjelentetéséhez szolgáltatott új adatokat Dobokay Sándor személye és munkássága eddig feltáratlan dokumentumainak ismertetésével. Csonka Ferenc *A Campianus-fordítás* című előadása Balassi és Dobokay Sándor részvételét és „részesedését” mutatta ki a fordításban. Igen hihető stílári és szövegkritikai vizsgálatok statisztikájával is bizonyította Dobokay és Balassi részvételének arányát a fordításban. Hargittay Emil (*A Campianus-fordítás és*

Pázmány írói pályakezdése) Dobokaynál és Pázmánynál is kimutattott a fordításban bizonyos „jezsuita technikát”, a latin idézet beemelését, s azok didaktikus, magyarázó fordítását, s igen jelentősnek tartotta a tipográfiai különbségtételt is.

Este a Keresztény Múzeumban Prokopp Mária tartott tárlatvezetéssel egybekötött előadást *A korabeli honi festészet és Balassi verseinek kapcsolata* címmel, melyben elsősorban olyan festményeket mutatott be, melyek a korban a költő szűkebb környezetében előfordultak, onnan származnak, ismerhette őket.

Pénteken délelőtt a negyedik ülésen – mely a Balassi-versek zenei kapcsolatait, nyelvét, és a költőnek a korban divatos asztrológiai ismereteit járta körül – *Balázs Mihály* elnökölt. Csörsz-Rumen István tanulmánya (*A Balassi-strófa Közép-Európa zenetörténetében*) azt vizsgálta, hogy a mik jelenthették a Balassi-strófa irodalmi előképeit, forrásait Balassi költészetében. Rámutatott, hogy ezek a XVI. századi históriás énekstílus, a korabeli hangszeres darabok, a barokk korálok és folklór darabok lehetnek, de hatásuk erős lehetett akkor és később is, mert a Balassi-strófás dallamok a környező népek zenéjében ma is élnek. Király Péter *Balassi és Regnart* eszmei kapcsolatát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy mivel Regnart a Habsburg udvarban is működött, művei Magyarországról is sok helyről adatolhatók, lehetséges, hogy Balassai nem nyomtatott, hanem kéziratos anyagból dolgozott. Tehát a Balassi-versek és a Regnart-dalok datálási gondjai megkérdőjelezhetik a Balassi-kódex datálási sorrendjét. Faragó József Balassi dallamjegyzéséről (*Balassi román nótajelzéseinek háttere a román és a magyar folklórban*) megállapította, hogy ez az egyik első bizonyítéka a román folklór létének, ugyanakkor olyan széles körben ismert oláh nótáról van szó, mely nemcsak a románság teljes nyelvterületén ismert ma is, hanem az erdélyi magyar folklórban is. Hegedűs Attila (*Balassi nyelvjárása*) felvázolta, mit tekinthetünk a költői nyelvben nyelvjárási elemnek, régi nyelveknek, költői nyelvteremtésnek, s ezen kritériumok alapján hogyan dönthető el a költőnek egy vagy más nyelvjáráshoz való elsődleges kötődése. Balassi esetében még fontos szempont a kéziratok hiánya, a nem autográf, sajátkezű lejegyzés tanúbizonyossága, de mégis egyértelműen megállapítható, hogy a költő nyelvére a korabeli Hont, Zólyom, Liptó megyék nyelvjárása lehetett döntő befolyással, nyelve tehát a palóc (felsőmagyarországi) nyelvjárástípusba sorolható. Orlovsky Géza *„Mondják jövendőlk...”* című előadása Balassinak és az asztrológiának a művekben megnyilvánuló kapcsolatát járta körül, s például a csillagászati hasonlatokkal élő versekből is kimutatta, hogy Balassinak nem volt asztrológikus a gondolkodás- és látásmódja, az ilyen képek nyelvi sztereotípián alapulnak, vagy a vizuális gondolkodás természeti képpel való ábrázolását illusztrálják. Elkészítette Balassi „kvázi” horoszkópját is, melynek a következő előadó, Bollók János (*Balassi csillagai és planétái*) azonnal ellentmondott, de mindketten megegyeztek abban, hogy Balassi nem hitt a korban oly népszerű asztrológiában és nem is értett hozzá. Varga Dezső szakszerű tájékoztatást adott egy igazán nem látványos, aprólékos munkáról (*A Balassi-portré restaurálása*), melynek végeredménye azonban mindenki számára örvendetes lehet, hiszen sikerült a ráfestett rétegek alól ismét napvilágra hozni az eredeti XVII. századi portrét. A korábbi állagmegőrző ráfestések és „javítások” letisztításával a kép színesebb, élőbb lett, az arc sokkal markánsabb és karakteresebb.

Az ötödik ülésen *Tarnai Andor* elnökölt, az első előadó, Pirnát Antal pedig *A zólyomi kaland* címmel annak a pernek az anyagát tekintette át, melyet Selmezbánya indított a költő ellen. Az előadó a tanúvallomások, levelek, jegyzőkönyvi adatok ellentmondásainak bemutatásával bizonyította, hogy a város csapdát állított a költőnek, majd hamis vádakkal bevádolta, hisz a Balassi család és Selmezbánya már régóta viszálykodott egy-

mással. Ludányi Mária *Felvidéki költőifjak, Margaréták, Zsófiák* címmel két verset (*Margaréta, Kollokvium*) elemzett, melyek szinte elütnek az életmű egészétől, felerősödő olasz hatásokra utalnak életrajzi elemekkel. Ludányi Mária arra a következtetésre jutott, hogy Balassi ezekkel a versekkel csak Forgách Mihály ifjú társaságának akarta megmutatni, hogyan kell verset írni. Margaréta személye valós lehetett, feltehetően Uz Margaréta, akinek azonban nem udvarolt a költő. Gömöri György *Adalékok Balassi János és Bálint lengyel kapcsolataihoz* című előadása levéltári kutatásokra alapozva ismertetett meg néhány lengyel és eilengyelesedő magyar főúrral és főúri családdal, akikkel a Balassiaknak közeli ismeretsége, barátsága lehetett. Jan Slaski szintén Balassi lengyel kötődéseinek egy szeletét vizsgálta, *Balassi és a lengyelek* címmel. Az egykori magyar–lengyel határvidéken nemcsak a családi, vagyoni és kereskedelmi kapcsolatok virágoztak, hanem a kulturális értékek is áramlottak mindkét irányba. Waclaw Urban előadása (*Balassi Bálint és a lengyelországi magyarok*) a mikrofilológiát hívta segítségül Balassi lengyel kapcsolatainak és lengyelországi tartózkodásainak még alaposabb megismertetéséhez. Dávid Géza *Balassi János török kapcsolatait* igyekezett jobban megvilágítani, hivatkozva a bécsi Staatsarchivban őrzött török levelekre. A költő apja 1571–72 között török alattvalónak ajánlkozott, a törökök azonban ezt nem fogadták el, hisz nem tehetek semmit a békeszerződés ellenére. A török szultánnak magyar főúrhoz írott levelére alig van egyéb példa. 1575 decemberében a törökök oltalomlevelet adtak Balassinak, noha várait már korábban elfoglalták. Font Zsuzsa *Balassi János alumnusait* mutatta be, a Josius Simlerrel levelező. Balassi költségén Wittenbergben, majd Heidelbergben tanuló Varsányi Gorsa Mihályt és Debreceni Joó Jánost. Az ő tevékenységük eredménye, hogy Simler 1575-ben megjelent *Aethici Cosmographia* című művét Balassi Jánosnak dedikálta. A korban geográfiai műveket, útleírásokat elsősorban fejedelmeknek, hadvezéreknek volt szokás ajánlani. Szabó András *Balassi Bálint és öccse Nürnbergben (1565–1577)* című tanulmányában elsősorban a várost és szellemi légkörét igyekezett bemutatni, a patricius-ifjak számára létesített magániskolát, ahol a Balassi-fiúk tanultak. Iskolázásuk fő célja a német nyelv elsajátítása lehetett, s ez feltehetően szerepet játszott abban, hogy Balassi nem latin nyelven verselő költő lett.

A hatodik, szombati ülésen Szabó Géza elnökölt, s az első előadást (*Balassi mitológiája, avagy az első költő*) Kőszeghy Péter tartotta, aki – röviden jellemezve az irodalmi kultusz kialakításának humanista igényét (a nemzeti nyelvű irodalmak öneszmélése, önérték-felmutatása, önmitológia-teremtése) – szerint a magyar irodalomtörténet mitológiájában a *kezdet*, az *első költő* Balassi Bálint. Kisebb részben ő maga, nagyobb részben Rimay János írta az ehhez szükséges mítoszt. A *befogadtatás*, a mítoszépítés feltárása érdekében a nyomtatásban megjelent, vagy nyomtatásra szánt Balassi-műveket elemezte. Bencze Balázs *Tinóditól Balassáig* című tanulmánya Nadasdy Tamás vasi alispán és Batthyány Ferenc 1599–1619 közötti levelezéséből két részletre hivatkozott, melyek utalhatnak arra, hogy a kortársak már szélesebb körben ismerhették Tinódi és Balassi költészetét. Bencze Balázs etimológiai, nyelvtörténeti, rímtechnikai, stilisztikai érvekkel bizonyítja, hogy nem Tinódi a vers szerzője, hanem a „tinócska énekeként” kell értelmeznünk, s így, ismert toposzként többször előfordul a későbbi korok irodalmában is. Az *En édes szerelmem...* kezdetű Balassi-versből vett idézet viszont szó szerint szerepel a levélben, s ez azt bizonyítja, hogy a vasi alispán 1605-ben jól ismerte Balassi költészetét. Küllös Imola dolgozata (*Balassi-strófák egy múlt századi vőfélykönyvben – Újabb adatok a Balassi-strófa élettörténetéhez*) metrikai és költészettörténeti kérdésekhez kapcsolódott, s a Balassi-strófa popularizálódásának útját követte nyomon. Horváth István

előadása *Esztergom 1594. évi ostromát és Balassi Bálint megsebesülésének helyszínét* mutatta be. Részletesen ismertette a korabeli Esztergom településszerkezetét, a város berendezkedését, az erődrendszert. Az ostrom eseményeivel kapcsolatos egykorú forrásokat, szemtanúk közléseit, és a török deftereket is újabb vizsgálatnak vetve alá, arra a következtetésre jutott, hogy a költő megsebesülése nem az eddig feltételezett helyen, hanem a Víziváros délnyugati részén, a Hévízfürdő tornya mellett történt. Ortutay András *Az Esztergomi Főkapitán levéltárának Balassa-forrásait* tekintette át, Pifkó Péter pedig *A Gyarmati Balassi nemzetség címere és genealógiája* című előadását olvasta fel.

A hetedik, záró ülés *Köszeghy Péter* elnökletével, Bartók István előadásával („... *habet etiam suas inventiones rhetorica*” – *Balassi inventio poeticája*) vette kezdetét. Bartók István az inventio poetica, azaz a *versszerző találmány* kérdéséhez kívánt a retorikai és poétikai hagyomány újabb értelmezésével hozzájárulni, s egyúttal áttekintette a Balassifilológiának e tárgykört illető vélekedését is (Eckhardt Sándor, Horváth Iván, Pirmát Antal, Szabó Géza, Köszeghy Péter, Komlovcski Tibor, Ács Pál). Heltai János *Balassi és Buchanan Jephthése* című tanulmánya azt a kérdést vizsgálta, ismerhette-e Illyefalvi István, a *Jephtha tragédiája* című históriás ének szerzője illetve átdolgozója Balassi készülő fordítását. Szilasi László *Nyakvers* című dolgozata Balassi utolsó versének (*Végtelen irgalmú...*) interpretációja. A vers a *Vulgata Ah Deus immensum clemens miserere precantis* kezdetű 50. zsoltárának fordítása, melynek felolvasása az angol jogszokásban felmentést adott az ítélet előtt álló bűnösnek. „Nem lehet nem észrevenni Balassi halottas sentenciáiban az utolsó szó jogának hagyományát, bűnei beismerését...” – állította Szilasi, s utalt arra is, hogy a költő élete végén épp az angol jezsuita, Edmund Campianus traktátusát fordította. Szilasi szerint „Balassi Bálint utolsó verse immár visszavonhatatlanul a bűnös írástudó utolsó menedékének, az írásnak és az olvasásnak az allegóriája lett”.

A konferencia szüneteiben a résztvevők számítógépes tájékoztatást kaphattak az interpretációs módszernek Balassai verseire alkalmazásáról, Szedmák Sándor pedig számítógépes szövegbankot mutatott be.

A konferenciához néhány kiegészítő program csatlakozott. Május 26-án a résztvevők egésznapos kirándulást tettek a Felvidékre, ahol a *hibbei* római katolikus templomban emlékünnepeken vettek részt, s elhelyezték koszorúikat Balassi Bálint, Ferenc és szüleik nyughelyén. Az ünnepi megemlékezésen a *Musica Historica* együttes adott hangversenyt, a résztvevőket *Karol Petruha*, *hibbei* polgármester és *Sunyovszky Szilvia*, a pozsonyi Magyar Kulturális Központ igazgatója köszöntötte. *Sztyahula Lucián*, révkomáromi bencés atya és *Jozef Druzek* *hibbei* plébános egyházi megemlékezést tartott. Délután a lipótújvári és a zólyomi vár megtekintésére került sor.

Május 27-én este az *Ars Renata*, a *Vagantes* és a *Musica Historica* együttesek adtak ünnepi hangversenyt *Kobzos Kiss Tamás* közreműködésével.

28-án szombaton a konferencia résztvevői – ünnepi műsor keretében – megkoszorúzták Balassi Bálint esztergomi szobrát, ahol *Jankovics József*, az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályának vezetője, *Zalán Tibor* költő és *Horváth István*, a Balassa Bálint Múzeum igazgatója mondott beszédet.

Nyerges Judit